

Niektoré výsledky prieskumu šikanovania na základných a stredných školách na Slovensku

Eva Smiková

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Bratislava
xvudpapb@stonline.sk

Abstrakt

V príspevku sú uvedené niektoré výsledky prieskumu, ktorý sa uskutočnil v spolupráci Štátnej školskej inšpekcie a Výskumného ústavu detskej psychológie a patopsychológie. Celkovo bolo do prieskumu zapojených všetkých 8 krajov Slovenska a v nich 77 základných a stredných škôl. Dotazníky boli administrované žiakom 6. a 8. ročníkov základných škôl a žiakom 1. a 3. ročníkov stredných škôl a riadený rozhovor bol uskutočnený so všetkými riaditeľmi škôl, v ktorých bola vykonávaná komplexná inšpekcia. Prieskum sa realizoval v rámci „Projektu prevencie a eliminácie násilia na školách“ (MŠ SR, VÚDPaP, expertná skupina zložená z pracovníkov PPP a CVPP).

Kľúčové slová: celoslovenský prieskum šikanovania, Dotazník pre žiaka, riadený rozhovor s riaditeľmi škôl

Úvod

V súčasnosti predstavuje šikanovanie závažný spoločenský, psychologický, pedagogický, právny a mravný problém, ktorý je svojimi rôznorodými formami veľmi nebezpečným nástrojom získavania moci a prestíže. Šikanovanie sa stáva stále aktuálnejším a naliehavjším problémom aj školskej praxe. Napriek tomu, že sa o šikanovaní dnes píše pomerne veľa, v živote školy je považované za bežné správanie, tak zo strany žiakov, ako aj učiteľov. Začína sa obvykle veľmi nevinne, neriešené šikanovanie však môže nadobudnúť charakter epidémie.

Šikanovanie je „systematické zneužívanie moci“ a je charakterizované opakovaným zámerným ubližovaním druhej osobe pričom je typickým znakom nerovnováha moci/sily, ktorá zabraňuje obeti účinne sa brániť. Vychádzajúc z tejto pracovnej definície sme sa na základe podnetu Ministerstva školstva SR pokúsili o zmapovanie tohto javu na školách na Slovensku.

V druhom polroku šk. r. 2004/2005 sa v spolupráci Štátnej školskej inšpekcie a Výskumného ústavu detskej psychológie a patopsychológie uskutočnil prieskum šikanovania na základných a stredných školách na Slovensku. V prípravnej fáze boli vytvorené dotazníky pre žiakov a schéma riadeného rozhovoru pre riaditeľov. Z metodologického hľadiska sme museli brať do úvahy, že prieskum na škole bude vykonávať inšpektor v rámci svojej komplexnej činnosti a a vzhľadom k tomu musí byť administrácia dotazníkov rýchla a jednoduchá. Celkovo bolo do prieskumu zapojených všetkých

osm krajov Slovenska a v nich 77 základných a stredných škôl. Vzhľadom k tomu, že celkový počet zozbieraných údajov Dotazníkov pre žiakov bol 5900, rozhodli sme sa o náhodný výber tretiny dotazníkov z každej zosnímanej triedy. Dotazníky boli administrované žiakom 6. a 8. ročníkov základných škôl a žiakom 1. a 3. ročníkov stredných škôl a riadený rozhovor bol uskutočnený so všetkými riaditeľmi škôl, v ktorých bola vykonávaná komplexná inšpekcia. Konečné zloženie prieskumnej vzorky, z ktorej bola uskutočnená následná kvantitatívna a kvalitatívna analýza je uvedené v tab.1a a v tab.1b.

Tab. 1a: Rozdelenie prieskumnej vzorky podľa pohlavia

škola	Dievčatá		Chlapci		Spolu	
	počet	percent	počet	percent	počet	percent
ZŠ	736	46,41	850	53,59	1586	100
SOŠ	170	64,640	93	35,361	263	100
ZSŠ	144	51,61	135	48,39	279	100
SOU	82	33,20	165	66,80	247	100

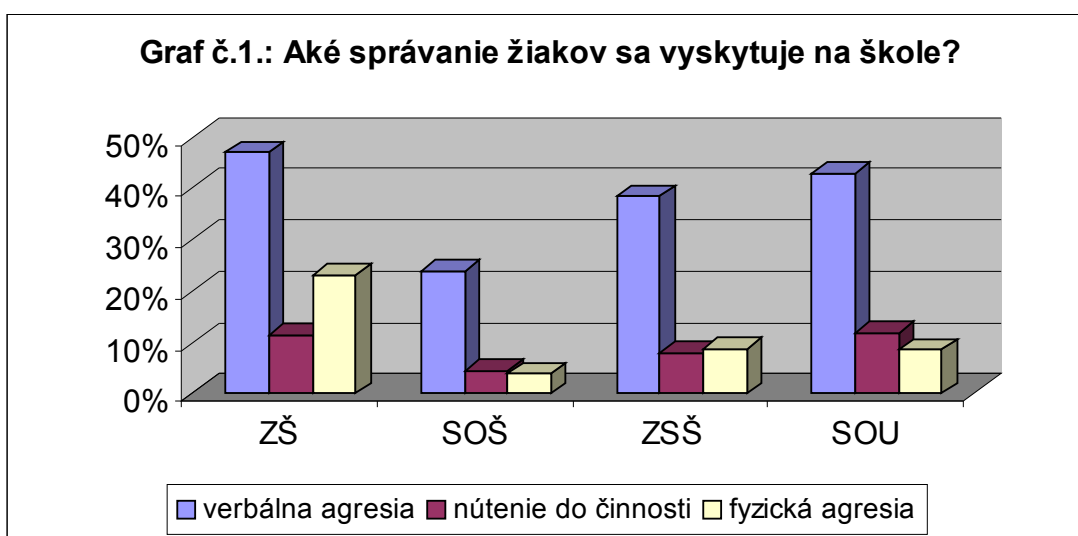
Tab.1b: Rozdelenie prieskumnej vzorky podľa ročníkov

škola	6roč./1.roč.		8roč./3.roč	
	počet	percent	počet	percent
ZŠ	821	51,77	765	48,23
SOŠ	139	53,00	124	47,14
ZSŠ	157	56,27	122	43,73
SOU	125	50,61	122	49,39

Analýza Dotazníka pre žiakov podľa jednotlivých otázok

V prvej otázke mali žiaci vybrať také správanie žiakov, ktoré sa vyskytuje na škole. Možnosť a) zahŕňala: hrubé vulgárne nadávky, ironizovanie (zosmiešňovanie) druhého žiaka, vyhrážanie sa, ignorovanie, nerozprávanie sa. Súhrnne sme túto možnosť a) pre pracovné účely označili ako **verbálna agresia**. Možnosť b) zahŕňala : nútenie robiť činnosti, ktoré spolužiak robiť nechce (napr. nákup desiatej a pod.), branie vecí, ktoré patria niekomu inému, vymáhanie peňazí. Súhrnne sme túto možnosť b) pre pracovné účely označili ako **nútenie do činnosti**. Možnosť c) zahŕňala : kopanie do vecí, ničenie vecí, bitie po tvári, bitie po tele, kopanie do žiaka. Súhrnne sme túto možnosť c) pre pracovné účely označili ako **fyzická agresia**.

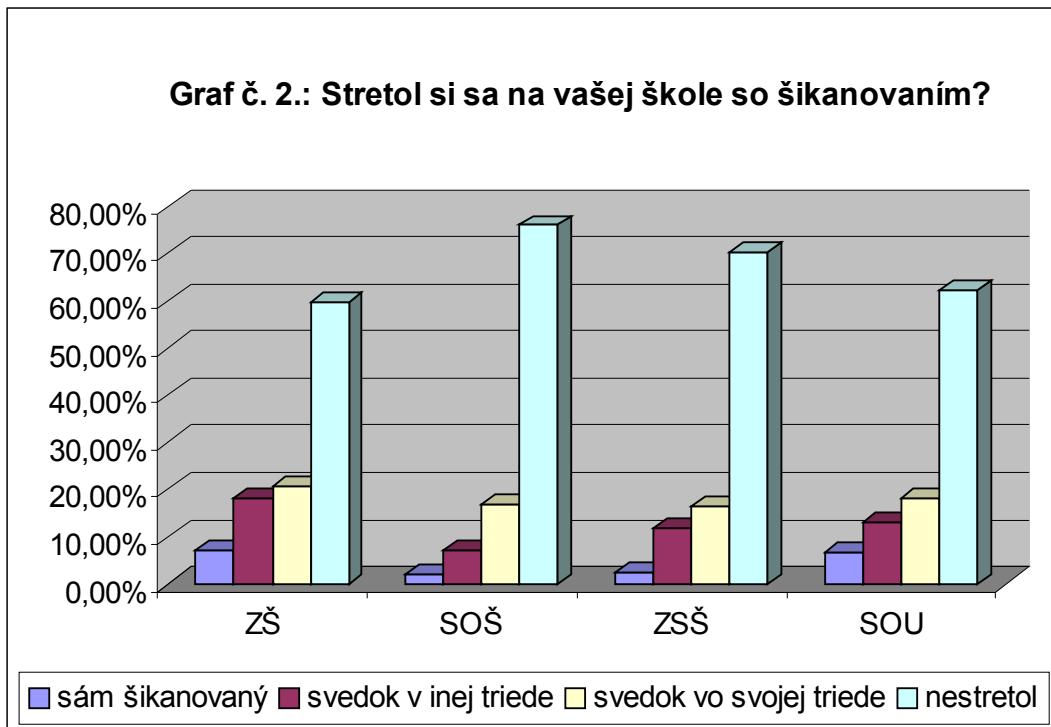
Percentuálne zastúpenie jednotlivých volieb typov správania je znázornené na grafe č.1.

V druhej otázke: „Stretol si sa na vašej škole so šikanovaním?“ mali žiaci štyri možnosti odpovedí: a) áno, ja sám som bol šikanovaný, b) áno, bol som svedkom šikanovania žiakov v inej triede, c) áno, bol som svedkom šikanovania v našej triede, d) nie. Rozloženie odpovedí podľa jednotlivých škôl vidíme v tabuľke č.2 a na grafe č. 2.

Tab.č.2.: Stretol si sa na vašej škole so šikanovaním

	ZŠ	SOŠ	ZŠŠ	SOU
sám šikanovaný	7,19%	1,90%	2,51%	6,88%
svedok v inej triede	18,22%	7,22%	11,83%	12,96%
svedok vo svojej triede	20,55%	16,73%	16,49%	18,22%
nestretol	59,58%	76,05%	70,25%	62,35%

Z uvedených údajov je vidieť, že najviac obetí šikanovania je na základných školách a stredných odborných učilištiach, rovnaký pomer čo do percentuálneho zastúpenia majú základné školy a stredné odborné učilištia aj v kategórii „svedok šikanovania“ a to tak vo svojej ako aj v inej triede.

V tretej otázke : „Ak si sa stretol so šikanovaním na vašej škole, komu si o tom povedal?“ mali žiaci možnosť voľby z 10 možných odpovedí (rodičom, triednemu učiteľovi, inému učiteľovi, riaditeľovi, psychológovi, kamarátovi, spolužiakovi, nikomu, inej osobe a so šikanovaním sa nestretol). U žiakov základných škôl ako naj dôveryhodnejšia osoba figuruje kamarát (17,97 %), rodič (14,44%) a triedny učiteľ (12,23%). U žiakov stredných škôl vo všeobecnosti je triedny učiteľ zastúpený v oveľa menšom percente odpovedí ako u žiakov základných škôl. Predpokladáme, že to môže byť v menšej „blízkosti“ vzťahov učiteľ – žiak na strednej škole, kedy z vývinového hľadiska dochádza k zmene vnímania autorít a ešte nie je vytvorený partnerský vzťah. U žiakov všetkých typov stredných škôl je to osoba kamaráta, ktorej sa žiaci zdôveria so šikanovaním. Kamarát môže slúžiť ako osoba, ktorej sa deti zveria so svojim problémom, ale nie je zodpovedný za riešenie situácie. Zaujímavým a zároveň znepokojivým zistením je, že žiaci stredných odborných učilíšť najčastejšie (17%) zo všetkých uvedených typov škôl uvádzajú, že sa so šikanovaním nikomu nezdôverili. Svedčí to o klíme týchto škôl, striedaní praktickej a teoretickej časti výuky, ktoré spomaľuje nadviazanie vzťahu učiteľ – žiak, založeného na dôvere.

V štvrtej otázke: „Kde dochádza podľa teba vo vašej škole najčastejšie k šikanovaniu?“ mali žiaci možnosť voľby z 10 možných odpovedí (v triede, na chodbe, vo WC, na ihrisku, v jedálni, v šatni, v telocvični, pred školou, mimo školy). Z výsledkov prieskumu vyplýva, že respondenti za najčastejšie miesto, kde sa šikanovanie odohráva, považujú triedu. Túto možnosť označilo 27,43%

žiacov základných škôl, 20,91% žiacov stredných odborných škôl, 28,32% žiacov združených stredných škôl a 38,06 % žiacov stredných odborných učilíšť. Šikanovanie sa najčastejšie vyskytuje v triede. Dôvodom je to, že v nej žiaci trávajú väčšinu času. Cez hodinu môžu agresori ubližovať obeti neverbálne rôznymi ponižujúcimi gestami, ale niekedy aj verbálne, slovnými nadávkami a posmeškami. Situácia sa zhoršuje cez prestávku, keď učiteľ opustí triedu. Druhým najčastejším miestom odohrávania šikanovania je WC. Dôvod je prozaický, na WC pre žiakov sa dozor objavuje minimálne. Rizikovým miestom z hľadiska šikanovania sú aj mimoškolské priestory, kde však pedagógovia nemajú priamy dosah kontroly.

V piatej otázke: „Kedy podľa teba dochádza k šikanovaniu častejšie?“ mali žiaci možnosť voľby zo šiestich možných odpovedí (pred vyučovaním, po vyučovaní, cez prestávku, pri obede, cez vyučovaciu hodinu, neviem). Situácia s výskytom šikanovania z hľadiska časovej lokalizácie je najhoršia cez prestávku, keď učiteľ opustí triedu. Až 39,03% žiacov základných škôl, 44,11% žiacov stredných odborných škôl, 42,65% žiacov združených stredných škôl a 47,37 % žiacov stredných odborných škôl sa domnieva, že práve cez prestávku sa šikanovanie odohráva najčastejšie. Cez prestávku je totiž oslabený dozor, na chodbe býva zvyčajne jeden učiteľ a ten nemôže byť všade. Vysoké percento výskytu šikanovania po vyučovaní súvisí aj s tým, že sa často odohráva mimo školy a školských priestorov.

V šiestej otázke: „Čo sa dá robiť podľa teba proti šikanovaniu?“ mali žiaci možnosť voľby zo 7 odpovedí (vylúčiť žiaka, ktorý šikanuje zo školy, povedať o tom dospeléj osobe, nedá sa proti tomu nič robiť, rozprávať sa o tomto probléme na vyučovaní, robiť v škole preventívne aktivity, kampane, neviem, iné). Dôvod, prečo si vysoké percento žiacov všetkých typov škôl vybralo práve možnosť vyhodenia aktéra zo školy, môže byť, že takéto riešenie považujú za rýchle a jednoduché a myslia si, že tým sa situácia na škole vyrieši. Ak však pripustíme, že šikana je ochorenie celého kolektívu, takéto riešenie je nepostačujúce.

Analýza výsledkov Dotazníka pre žiaka podľa ročníkov

Na základe analýzy výsledkov dotazníka pre žiakov podľa sledovaných ročníkov sme zistili niektoré štatisticky významné rozdiely medzi odpoveďami žiacov 6. a 8. ročníkov základných škôl. Viac ôsmakov ako šiestakov uviedlo, že boli svedkom šikanovania vo vlastnej, ale aj v inej triede, z čoho môžeme usudzovať, že vekové hľadisko hrá úlohu aj pri rozšírení šikanovania. Zaujímavým zistením je, ako vek detí ovplyvňuje voľbu osoby, ktorej sa zdôveria, ak sa stretnú so šikanovaním vo vlastnej škole. Staršie deti - ôsmaci sa oproti šiestakom viac zdôverujú kamarátovi. Naopak šiestaci oproti ôsmakom vyhľadávajú viac dospelé osoby (rodiča, triedneho učiteľa, iného učiteľa, riaditeľa). Tieto zistenia môžeme vysvetliť vývinovým hľadiskom, kedy menšie deti vnímajú dospelú osobu ako spoľahlivú autoritu na zverenie sa so svojim problémom. Staršie deti viac vyhľadávajú kamarátov, možno aj po predchádzajúcej negatívnej skúsenosti s dospelými, ktorí problém neriešili k ich spokojnosti.

Na základe analýzy výsledkov dotazníka pre žiakov podľa sledovaných ročníkov sme zistili niektoré štatisticky významné rozdiely aj medzi odpoveďami žiacov 1. a 3. ročníkov stredných škôl. Viac tretakov ako prvákov uviedlo, že boli obeťou šikanovania. Dôvodov, prečo je to tak, môže byť viacero. Pri príchode na novú školu sa ešte len začína vytvárať nový kolektív. Žiaci sa medzi sebou ešte dobre nepoznajú, každý chce urobiť ten správny dojem na svoje okolie. Ak je

agresor sympatický viacerým spolužiakom, neodvážia sa zasiahnuť proti násiliu zo strachu alebo kvôli zachovaniu svojho postavenia na spoločenskom rebríčku v triede.

Vekové hľadisko hrá úlohu aj pri rozšírení šikanovania na stredných školách. Zaujímavým zistením je, ako vek detí ovplyvňuje voľbu osoby na strednej škole, ktorej sa zdôveria, ak sa stretnú so šikanovaním. Starší žiaci – tretiaci sa oproti prvákovi viac zdôverujú kamarátovi, spolužiakovi a v menšom počte, ktorý je ale tiež štatisticky významný, aj triednemu učiteľovi. Tieto zistenia môžeme vysvetliť tým, že žiaci nižších ročníkov si ešte nestačili získať dôveru dospelých osôb na škole a zdôverujú sa preto viac rovesníkom.

Analýza Dotazníka pre žiaka podľa pohlavia

Na základe analýzy výsledkov Dotazníka pre žiakov podľa pohlavia sme zistili niektoré štatisticky významné rozdiely medzi odpoveďami chlapcov a dievčat základných škôl.. Viac chlapcov (9,53%) ako dievčat (4,48%) uviedlo, že bolo obeťou šikanovania. Tento výsledok je v súlade so zisteniami aj iných výskumov zaoberajúcich sa podobnou problematikou (napr. Ferjenčíková, 2002, Dubovská, 2000 a i.) Vysvetlenie môže byť v menšej tendencii dievčat k fyzickej agresivite, väčšej schopnosti empatie a v menšej závislosti na skupine. Tento trend je potvrdený aj štatisticky významným rozdielom v odpovedi 2b) - chlapci boli častejšie svedkom šikanovania v inej triede.

Viac dievčat (53,53%) ako chlapcov (41,65%) si myslí, že o šikanovaní by sa malo povedať dospelaj osobe. Chlapci sú pesimistickejší v prípade opatrení proti šikanovaniu. Viac chlapcov (4,24%) ako dievčat (1,77%) si myslí, že proti šikanovaniu sa nedá robiť nič.

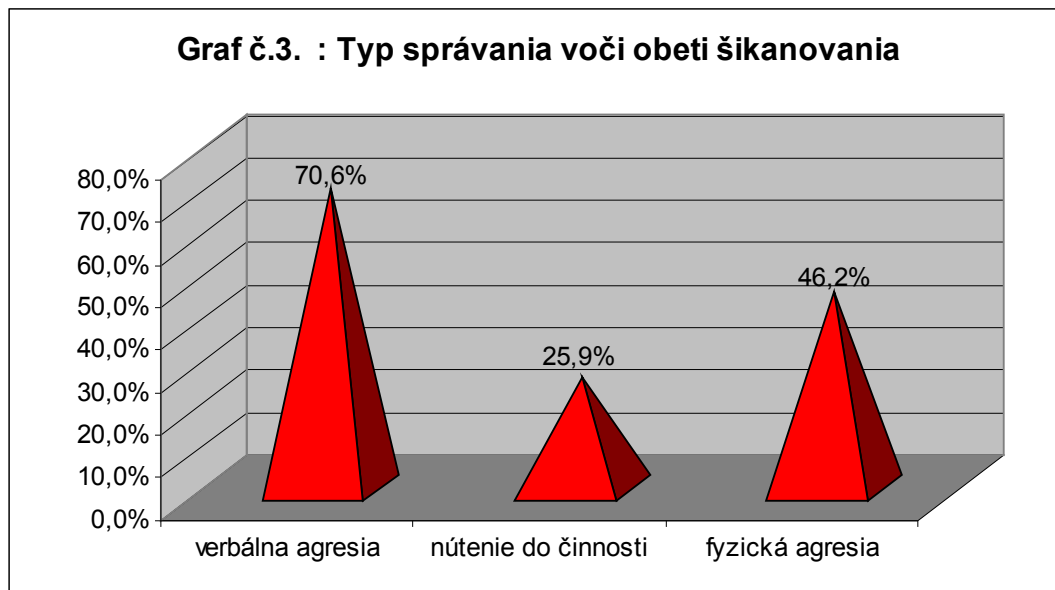
Na základe analýzy výsledkov Dotazníka pre žiakov podľa pohlavia sme zistili aj niektoré štatisticky významné rozdiely medzi odpoveďami chlapcov a dievčat stredných škôl.. Viac chlapcov (11,22%) ako dievčat (4,80%) si myslí, že na ich škole sa vyskytuje správanie – nútenie do činnosti, ktoré spolužiak nechce robiť, branie vecí, ktoré patria niekomu inému, vymáhanie peňazí. Táto kategória je viac chlapčenskou doménou a možno preto sú to viac chlapci, ktorí odpovedali týmto spôsobom. Aj v kategórii fyzická agresia je štatisticky významný rozdiel medzi chlapcami a dievčatami, v prospech chlapcov, čo môže byť opäť zapríčinené tým, že z biologického hľadiska je fyzická agresia je typickejšia pre chlapcov .

Ďalšie štatisticky významné rozdiely sú v odpovediach na tretiu otázku. Viac dievčat ako chlapcov na strednej škole sa s problémom šikanovania zdôverí rodičom a aj spolužiakom. Chlapci (18,11%) na rozdiel od dievčat (4,55%) sa častejšie nezdôveria nikomu.

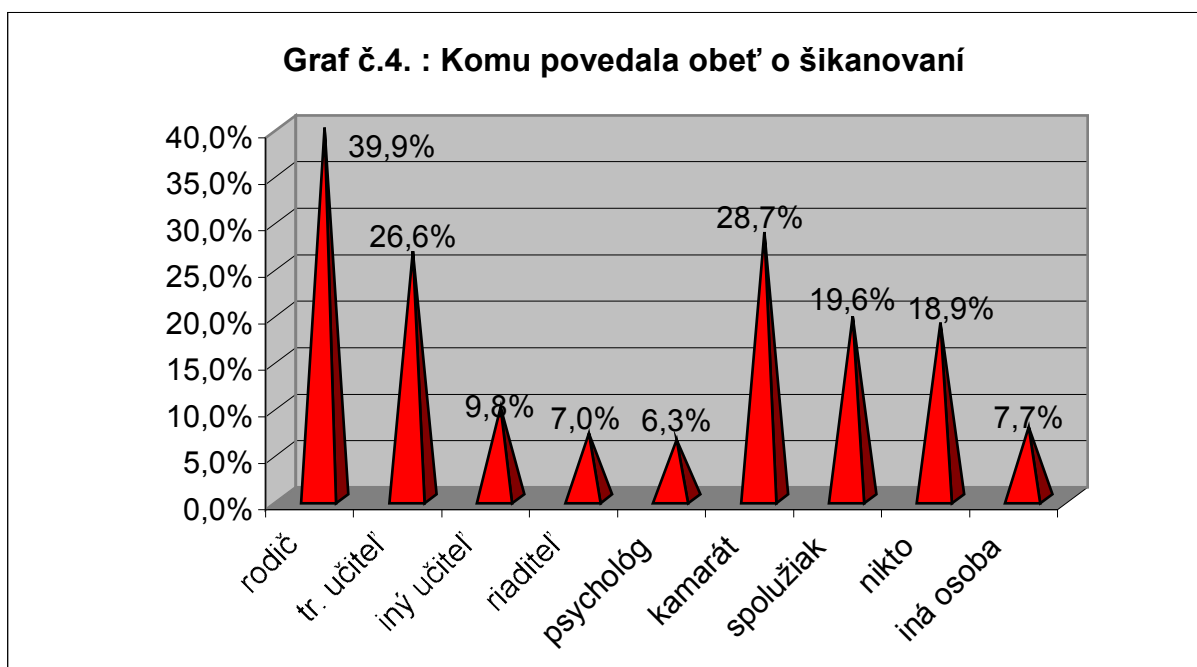
Charakteristika obetí a svedkov šikanovania

Na základe analýzy odpovedí na otázku č.2 „Stretol si sa so šikanovaním na vašej škole?“ sme zistili, že odpoveď a) áno, ja sám som bol šikanovaný si zvolilo 143 respondentov. Pri detailnejšom pohľade na tieto obeť šikanovania vidíme, že ide o 96 chlapcov a 47 dievčat. Vyššie percento chlapcov (67,13 %) oproti dievčatám (32,87%) a viac obetí šikanovania na základných (79,72%) ako na stredných školách (20,28%) v našom sledovanom súbore sú základné charakteristiky, ktoré môžeme zistiť o obetiach šikanovania.

Na grafe č.3 vidíme rozloženie rôznych typov správania voči obetiam šikanovania.

Ďalším údajom, ktorý môžeme zistiť z Dotazníka pre žiakov je, komu obeť šikanovania povedala o tom, že je šikanovaná.

Napriek tomu, že triedny učiteľ sa umiestnil ako tretia najdôveryhodnejšia osoba pre obeť šikanovania (graf č. 4.) myslíme si, že ak sa šikanovanie odohráva v priestoroch školy, tak by pedagogickí aj nepedagogickí pracovníci v škole mali v oveľa väčšej miere vedieť, čo sa na ich pôde deje.

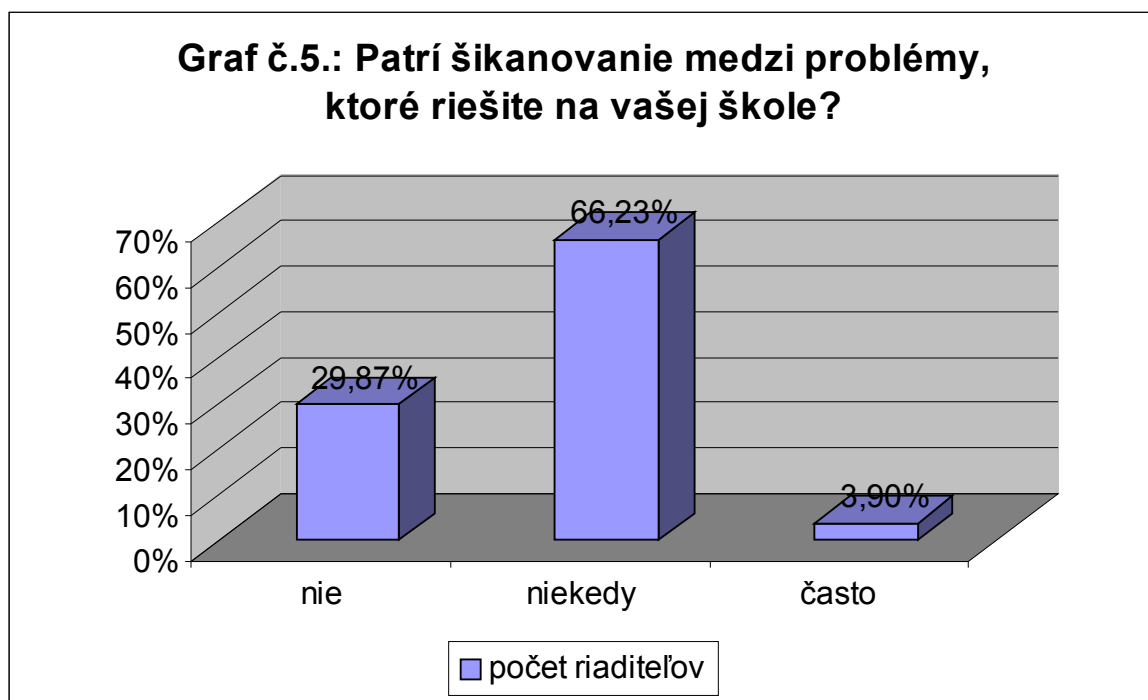
Významné je aj to, že 18,9% žiakov sa nezdôverilo so svojím problémom nikomu.

Pri detailnejšej analýze svedkov šikanovania môžeme konštatovať, že išlo o 420 chlapcov a 355 dievčat. Vyššie percento chlapcov (54,19%) oproti dievčatám (45,86%) a viac svedkov šikanovania na základných (73,16%) ako na stredných školách (26,84%) v našom sledovanom súbore sú základné charakteristiky, ktoré môžeme zistiť o svedkoch šikanovania. Percentuálne rozloženie svedkov šikanovania podľa pohlavia a podľa navštevovaných škôl korešponduje s rozložením ako u obetí šikanovania. Na základe podobnosti týchto údajov sa domnievame, že niektoré deti mohli voliť odpovede b) a c), aj keď v skutočnosti zažili šikanovanie sami na sebe a z rozličných dôvodov sa rozhodli nezverejniť to v odpovedi a).

Analýza riadených rozhovorov s riaditeľmi škôl

Súčasťou prieskumu šikanovania na základných a stredných školách bolo aj uskutočnenie riadeného rozhovoru s každým riaditeľom školy, na ktorej sa vykonávala komplexná inšpekcia so zvýšenou pozornosťou zameranou na výskyt šikanovania.

V prvej otázke „Patrí šikanovanie medzi problémy, ktoré riešite vo vašej škole“ mali riaditelia možnosť odpovedať a) nie, b) niekedy c) často d) veľmi často a mohli uviesť aj iný variant odpovede vo voľnej výpovedi. Nakoľko odpoveď d) často a voľnú výpoveď si nezvolil ani jeden riaditeľ, uvádzame sumarizáciu ostatných odpovedí v percentuálnom vyjadrení na grafe č.5.

Približne rovnaké percento riaditeľov základných a stredných škôl udáva, že problémy so šikanovaním rieši často. Najpočetnejšie je však zastúpená odpoveď b) niekedy. Napriek tomu, že z tejto odpovede nedokážeme odčítať presnú frekvenciu riešených prípadov šikanovania, domnievame sa, že je dobré, ak sa v školách pripúšťa existencia tohto správania, pretože ako vidieť z odpovedí z Dotazníka pre žiakov toto správanie sa nevyskytuje „niekedy“, ale dalo by sa povedať, že je súčasťou každodenného života v škole.

Odpovede na štvrtú otázku „Existuje vo vašej škole osoba, ktorej žiaci môžu dôverovať, o ktorej vedia, že za ňou môžu kedykoľvek prísť, aj s problémom šikanovania?“ sme kategorizovali podľa voľných odpovedí riaditeľov: výchovný poradca, triedny učiteľ, riaditeľ, zástupca riaditeľa, psychológ z pedagogicko-psychologickej poradne, špeciálny pedagóg, školský psychológ. Väčšina riaditeľov uviedla, že na škole existuje osoba, ktorej sa žiaci môžu zdôveriť s problémom šikanovania.

Zaujímavým zistením je, že riaditelia najčastejšie za „dôveryhodnú osobu“ uvádzali výchovného poradcu, ale v dotazníku pre žiakov sa pri podobnom type otázky vo voľnej odpovedi táto osoba nevyskytla ani raz. Myslíme si, že výchovný poradca sa spája u žiakov väčšinou s ich kariérovým vývinom a problémami súvisiacimi s výberom ďalšej školy, či práce. Ďalším zaujímavým zistením je, že riaditelia sami seba (24,68%) a v 7,79% aj zástupcu školy považujú za dôveryhodné osoby v problematike šikanovania. V Dotazníkoch pre žiaka žiaci v otázke č.3 pritom riaditeľ ako osoba, ktorej žiaci povedali, ak boli šikanovaní, sa na objavila len u približne 3% žiakov. Dôvodom môže byť, že žiaci vedenie školy vnímajú skôr ako autoritu, od ktorej majú odstup ako osobu, ktorej by sa mali zveriť s tak citlivým problémom ako je šikanovanie.

Záver

V našom prieskume sa potvrdilo, že šikanovanie je fenomén, ktorý je charakteristickým znakom sociálnej klímy na ZŠ aj SŠ. Najviac obetí šikanovania je na ZŠ a SOU. Najdôveryhodnejšou osobou, ktorej sa žiaci zdôverili, že boli šikanovaní, bola osoba kamaráta. Alarmujúce je zistenie, že pedagógovia nie sú pre žiakov dostatočne „dôveryhodné osoby“. Na SOU žiaci o svojom probléme so šikanovaním nepovedali dokonca nikomu. Vnímanie fenoménu šikanovania zo strany riaditeľov všetkých škôl zapojených do prieskumu sa líšilo od pohľadu žiakov.

V súčasnosti riešenie problematiky šikanovania v rezorte školstva zastrešuje „Projekt prevencie a eliminácie násillia na školách“ (MŠ SR, VÚDPaP, expertná skupina zložená z pracovníkov PPP a CVPP). V rámci projektu bola vypracovaná príručka pre pracovníkov PPP ohľadne šikanovania, letáky pre deti a pre učiteľov, priebežne sa monitoruje situácia na školách, uskutočňuje sa senzitivizácia verejnosti, súčasťou projektu je medializácia problému šikanovania (rozhlasové relácie, články v odborných aj populárnych časopisoch, informácie na webových stránkach www.ochranadeti.sk). Vzdelávanie a supervízia odborníkov v problematike šikanovania, ktoré zastrešuje Metodicko-výskumný kabinet výchovného a psychologického poradenstva a prevencie predpokladá už v krátkom časovom horizonte zavedenie kľúčových opatrení - komponentov do celoškolského prístupu na každej škole. V rámci projektu bolo vypracované školskou verejnosťou dlhoočakávané Metodické usmernenie č.7/2006 z 28.3.2006 k prevencii a riešeniu šikanovania žiakov v školách a školských zariadeniach.